

Naibə ŞAHMƏMMƏDOVA

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, AMK-nın dosenti
Ünvan: Yasamal r, Ə.Ələkbərov küç. 7

RAMİZ MİRİŞLİNİN FORTEPIANO ÜÇÜN ƏSƏRLƏRİ

Xülasə: Məqalə Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisində müxtəlif janrların inkişafı məsələsinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Müəllif fortepiano musiqisində geniş yayılmış prelüd və silsilə kimi janrların inkişaf yoluna nəzər salır. Məqalədə müəllif ilk dəfə olaraq, bəstəkar Ramiz Mirişlinin prelüdləri və uşaq pyesləri silsiləsinin timsalında bu janrların əsas xüsusiyyətlərini açıqlamışdır.

Açar sözlər: bəstəkar, fortepiano, prelüd, silsilə, janr xüsusiyyətləri

Məlumdur ki, Azərbaycan musiqisinə fortepiano musiqi janrları 1920-ci illərin sonunda daxil olmuş və onları Azərbaycan musiqisinə ilk dəfə bəstəkar Asəf Zeynallı gətirmişdir. Ü.Hacıbəylinin davamçısı olan A.Zeynallının fortepiano musiqisi bu sahədə ilk addımlar olmaqla, respublikada pianoçuluq sənətinin inkişafı üçün təkan nöqtəsinə çevrilmişdir. Eyni zamanda, A.Zeynallının Azərbaycan musiqisində məqam-intonasiya axtarışları, musiqi forması sahəsində əhəmiyyətli xidmətləri olmuşdur. Bu baxımdan, onun fortepiano musiqisinin üslub xüsusiyyətləri Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano yaradıcılığına təsir etmişdir. Həmin dövrdən başlayaraq Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında fortepiano musiqisi sahəsi inkişaf etdirilir, repertuarı formalaşaraq zənginləşdirilir. Demək olar ki, bütün Azərbaycan bəstəkarları yaradıcılıqlarında fortepiano musiqisinə müraciət edir, öz əsərlərində alətin ifaçılıq imkanlarını genişləndirirlər. Azərbaycan bəstəkarlarının müxtəlif məzmunlu, rəngarəng janrlı əsərləri bu gün pianoçuların konsert proqramlarının və tədris repertuarının tərkib hissəsini təşkil edir.

Bəstəkarlarımızın yeni əsərləri meydana gəldikcə, fortepiano musiqisinin mövzu və janr dairəsi genişlənir, musiqi dili sahəsində bəstəkarların axtarışları səmərəli nəticələr verir. Digərlərində olduğu kimi, fortepiano musiqisi sahəsində də yeni janrlar mənimsənilir. Hər bir bəstəkarın özünəməxsus üslub xüsusiyyətləri formalaşır ki, bu da musiqi dili sahəsində yeni nailiyyətlər meydana gətirir. Qara Qarayevin, Cövdət Hacıyevin, Fikrət Əmirovun, Tofiq Quliyevin, Zakir Bağirovun, Əşrəf Abbasovun, Soltan Hacıbəyovun, Elmira Nəzirovanın və digər bəstəkarların əsərləri xüsusi maraq kəsb edir. Azərbaycan fortepiano musiqisi həmçinin, Vasif Adıgözəlovun, Arif Məlikovun, Xəyyam Mirzəzadənin, Musa Mirzəyevin, Aqşin Əlizadənin, Fərəc Qarayevin, Sərdar Fərəcovun, Cavanşir Quliyevin və başqalarının əsərləri ilə zənginləşmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki,

bir sıra bəstəkarların yaradıcılığında fortepiano musiqisi sahəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edərək mərhələ xüsusiyyəti daşıyır.

Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisində prelüd janrına müraciət önə çıxır. Bu baxımdan Qara Qarayevin və Vasif Adıgözəlovun “24 prelüd” silsiləsi, Cövdət Hacıyevin 4 prelüdü, Fikrət Əmirovun, Tofiq Quliyevin kiçik silsilələri, eləcə də digər bəstəkarların yaratdıqları prelüdlər Azərbaycan musiqisində bu janrın əsas cəhətlərini xarakterizə etməyə imkan verir. Burada miniatür forma daxilində bəstəkarların müxtəlif hiss və duyğularını ifadə etmək bacarığı, kiçik həcmli əsərdə fikrin dolğun şəkildə əksi, milli xüsusiyyətlərə əsaslanan musiqi dilinin parlaq cəhətləri qeyd olunmalıdır. Bu sırada Ramiz Mirişlinin də fortepiano əsərlərini qeyd edə bilərik.

Görkəmli bəstəkar Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti, professor Ramiz Mirişli (1934-2015) özünəməxsus yaradıcılıq dəsti xətinə malik sənətkar kimi Azərbaycan musiqi mədəniyyətində layiqli yer tutmuşdur. R.Mirişlinin yaradıcılıq üslubunun formalaşmasında onun muğam sənəti ilə sıx bağlılığı bəstəkarlıq qanunları ilə qovuşmasında böyük rol oynamışdır. Kamança aləti ilə ilk musiqi təhsilinə başlayan Mirişli sonralar Konservatoriyanı bəstəkarlıq sinfi üzrə bitirmişdir (1957-1962). R.Mirişli yaradıcılığının mühüm və aparıcı sahəsini mahnı janrı təşkil edir. Lakin bəstəkar müxtəlif janrlı simfonik əsərlər, vokal-instrumental əsərlərə də müraciət etmişdir. R.Mirişli iki musiqili komedyanın, tar və simfonik orkestr üçün konsertin, üç simfonik poemanın, kamera orkestri üçün simfoniyanın, xalq çalğı alətləri orkestri üçün üç konsertin, kantata və süitaların, bir çox dram əsərlərinə və kinofilmlərə yazılmış əsərlərin müəllifidir. Forteplano musiqisi bəstəkar üçün yaradıcılıq laboratoriyası rolunu oynamışdır. Onun instrumental musiqi sahəsində əldə etdiyi üslub xüsusiyyətlərinin kökləri fortepiano əsərlərində üzə çıxır, həmçinin, bəstəkarın vokal əsərlərindən gələn mahnıvari və muğamvari üslub keyfiyyətləri fortepiano musiqisinə də təsir edir. R.Mirişlinin fortepiano musiqisində üslub xüsusiyyətləri baxımından maraqlı cəhətlər özünü büruzə verir. Həmin prelüdlər ilk dəfə tədqiqata cəlb edilmişdir.

R.Mirişlinin iki prelüdünü özünəməxsus kiçik silsilə kimi nəzərdən keçirmək olar. Belə ki, bu prelüdlər xarakter baxımından təzadlı olub, sanki bir-birini tamamlayır. Birinci prelüd – *Andante*, ağır tempdə, lirik, təmkinli xarakter daşıyır, ikinci prelüd – *Allegro*, cəld tempdə, skersosayağı şən, oynaq məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Prelüd № 1 sadə üçhissəli formada bəstələnmişdir. Kənar hissələr xarakterinə və musiqi quruluşuna görə orta bölmə ilə təzad təşkil edir. Homofon-harmonik fakturada səslərin hərəkəti xalq rəqslərindən gələn oynaq ritmik xüsusiyyətlərlə vəhdət halında əsərin xarakterini qabarıq üzə çıxarır.

Birinci bölmə qeyri-simmetrik quruluşlu iki cümlədən ibarətdir. Cümlələr arasında registr təzadı özünü göstərir. Belə ki, birinci cümlə I oktavada, II cümlə II oktavada qurulur. Cümlələr arasındakı bu cür bəm-zil qarşılaşdırma instrumental xalq musiqisi üçün səciyyəvidir. Bunlar xüsusilə xalq musiqisinə aid instru-

mental janrların timsalında – rəqslərdə və rənglərdə özünü qabarıq göstərir. Prelüdün birinci bölməsində harmonik dil major-minor məqam dəyişkənliyinə əsaslanır. Harmoniyada əsas dayaq səslər – “cis” və “e” – basso ostinato şəklində saxlanılaraq onun üzərinə faktura təbəqəsi qoyulur. Melodik quruluş maraqlı cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Melodiyanın istinad pilləsi kimi “gis” səsi çıxış edir. Bu səs ətrafında melodik hərəkət şur məqamının intonasiyalarına əsaslanır.

Nümunə № 1

Andante

Fakturada istinad pillələrinin şaquli xətdə üst-üstə qoyulması nəticəsində əmələ gələn səs birləşməsi: basda “cis” – “e”, melodiya “gis” şur məqamının quruluşuna uyğundur. Basda məqamın tonikası saxlanılmaqla, melodiya mayənin kvinta tonuna istinad edir. Dalğavari fakturası ilə seçilən orta bölmənin harmonik dilində major-minor dəyişkənliyi özünü göstərir. Belə ki, burada arpeciolari dalğalar A-dur və a-moll əsas üçsəslilikləri (T-S-D) üzərində qurulur. Melodiya da bu məqamların istinad pillələrinə dayaqlanır, onların ətrafında gəzişməklə qurulur. Melodik hərəkətdə növbə ilə istinad pillələrinin göstərilməsi və onun ətrafındakı gəzişmə sekvensiyavari variantlı gedişlər özünü göstərir.

Nümunə № 2

Prelüdiyanın üçüncü bölməsində musiqi materialının variantlığı özünü göstərir. Əsas məqama qayıdış ostinat xarakterli melodik gəzişmələr vasitəsilə baş verir. Üçüncü bölmə birinciyə nisbətən daha genişdir. Burada ikinci cümlənin yuxarı registrdə melodik gəzişmələrin sayəsində həcmi bir qədər artırılmışdır. Prelüdiyanın musiqi dilində şur məqamına istinad qabarıqdır. Əsər boyu bu məqam daxilində alterasiyalı dəyişikliklərə yol verilməsi bir qədər qeyri-sabitlik yaratsa da sonda “Cis” mayəli şur məqamı təsdiqlənir. Kadensiyada bu məqam üçün səciyyəvi olan V pillənin əskildilməsi (re-bekar) şur məqam-intonasiyalarını qabarıq nümayiş etdirir.

R.Mirişlinin II prelüdü xarakterinə görə bir qədər fərqlidir. Cəld tempdə ifa olunan bu prelüd skertsosayağı oynaq, şən əhval-ruhiyyəlidir. Musiqi ifadə vasitələri pyesin xarakterini açaraq, dinləyicinin təsəvvüründə maraqlı bir janr səhnəciyini canlandırır. Belə ki, musiqinin dalğavari, yüksələn-enən hərəkət xətti təbiət obrazlarını çayın axmasını, suyun kənarında əylənən insanları təsvir edir. Melodik quruluşda frazaların təkrarlanması, registr qarşılaşdırmaları böyük rol oynayır. Bayatı-şiraz məqam-intonasiyalarına əsaslanan melodik gedişlər simmetrik bölgülüdür, bu da musiqi quruluşuna periodiklik aşılayır.

Birinci period iki cümlədən ibarətdir. 4 xanelik cümlələr frazaların müxtəlif səpkidə təkrarlanmasından əmələ gəlir. Polifonik quruluşda diqqəti cəlb edən belə bir cəhəti qeyd etməliyik: üst səsdəki (sağ əldə) fraza alt səsdə (sol əldə) melodik və ritmik baxımdan çevrilmiş şəkildə verilir.

Nümunə № 3

Allegro

İkinci cümlədə üst səsdə melodik gəzişmələr, alt səsdə sıçrayışlı gedişlərlə müşayiət olunur.

Nümunə № 4

Prelüd variant şəkildə inkişaf etdirilən üç perioddan ibarətdir. Bu zaman səslərin kontrapunkt şəkildə yerdəyişməsi, müxtəlif variantlarda işlənməsi öz əksini tapır. Beləliklə, fortepiano prelüdlərində bəstəkarın polifonik yazı üsullarından məhərdə istifadəsi özünü aydın surətdə göstərir.

Prelüd janrı ilə yanaşı, Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisində uşaqlar üçün programlı fortepiano pyesləri silsilələri də diqqətəlayiqdir. Programlı fortepiano musiqisinin və bilavasitə uşaqlar üçün belə miniatür silsilələrin

əsası A.Zeynallı tərəfindən “Uşaq süitəsi” ilə qoyulmuş, bundan sonra Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisində bu sahə inkişaf etdirilmiş və rəngarəng məzmunlu əsərlərlə zənginləşmişdir. Q.Qarayevin uşaq pyesləri silsilələri, C.Hacıyevin “Musiqi lövhələri”, F.Əmirovun “Uşaq lövhələri”, Z.Bağirovun “Kukla tamaşası”, T.Quliyevin “Cəmilənin albomu”, C.Quliyevin “Günəşin musiqi dəftəri” və s. uşaqlar üçün proqramlı silsilə əsərlər kimi fortepiano ədəbiyyatında örnək nümunələrdir.

R.Mirişlinin fortepiano əsərləri arasında “Altı miniatür” silsiləsi özünəməxsus yer tutur. Bu silsiləni bəstəkar 1975-ci ildə yazmış və öz nəvələrinə həsr etmişdir. Silsilə əsasən uşaqlar üçün nəzərdə tutulsa da, ona orta ixtisas məktəblərinin yuxarı siniflərində təhsil alan pianoçuların müraciət etdiyini qeyd edə bilərik. Silsilə altı müxtəlif xarakterli, rəngarəng məzmunlu pyeslərdən ibarətdir: “Səhər”, “Zarafat”, “Rəqs”, “Məsxərə”, “Qaçdı-tutdu”, “Marş”. Adlarından da görüldüyü kimi, pyeslər həm məzmun cəhətdən, həm də musiqi dili və üslubuna görə bir-birindən fərqlənir. Lakin bu müxtəlifliyə baxmayaraq, onlar ümumi bir musiqi lövhəsinin ayrı-ayrı hissələrini xatırladır və təsəvvürümüzdə şən uşaq həyatını canlandırır. Bu baxımdan silsiləni ümumilikdə uşaqlara həsr olunmuş altı hissədən ibarət mozaik tabloya da bənzətmək olar.

R.Mirişlinin “Altı miniatür” silsiləsi dünya musiqi ədəbiyyatında, eləcə də Azərbaycan musiqisində bu tip nümunələrdə, məsələn, R.Şumanın, P.Çaykovskinin, S.Prokofyevin, A.Zeynallının, C.Hacıyevin, Q.Qarayevin və b. uşaq pyesləri kimi uşaq təəssüratlarının və həyəcanlarının dünyası ilə bağlı proqram başlıqlara malikdir. Silsilədə əsasən, uşaq dünyasının nikbinliyini, şən-şux oyunlarını əks etdirən pyeslər öz əksini tapmışdır: məsələn, uşaq məişətinin lövhələri “Zarafat”, “Məsxərə”, “Qaçdı-tutdu”, janr-rəqs səhnəcikləri “Marş”, “Rəqs”. Süita “Səhər” pyesi ilə açılır, “Marş”la bitir. Görüldüyü kimi, müəllif pyeslərin maraqlı adları ilə janrın şərtiliyini uzlaşdıraraq, uşaq psixologiyasını adət edilmiş hazırcavab oyunlar vasitəsilə açmağa çalışır. Pyeslərin musiqisi incə bədii zövqü, artistizmi, sadə ifadə vasitələrindən istifadə ilə fərqlənir.

Birinci pyes – “Səhər” – məcmuənin girişidir, ənənəvi fortepiano silsilələrinə xas olan funksiyanı yerinə yetirir, yığcam, lakonik və parlaq xarakteri ilə silsiləni açır. Pyes musiqi məzmununa görə səhərin açılmasını, təbiətin oyanmasını təsvir edən bir lövhədir. Tələsməyən, sakit tempdə yazılmış pyes musiqidə dinc, sakit nəfəslərlə diqqəti cəlb edir. Müşayiət fonunun ostinat müntəzəmliyi durğunluq, mürğülü hissiyyat aşılıyır. Səmimi, zərif melodik hərəkət pyesin məzmununun ifadə olunmasına xidmət edir. Musiqidə günəşin ilk şüalarının görünməsi, tədricən quşların oxuması öz əksini tapır. Pyesin kulminasiya anında – *ff* səslənməsində sanki günəşin çıxmasının təsviri ilə bütün musiqi materialı bitir.

Nümunə № 5

Andante

Piano *p*

* *p* * *mf* * *simile*

İkinci pyes - “Zarafat”, adına uyğun olaraq, xarakteri də qabarıq göstərir. *Scherzando* tempində səslənən pyesin mövzusu oynaq xarakter daşıyır. Bu məzəli rəqs-oyun səhnəciyini əks etdirən pyesdə parıltı kimi sayrışan kiçik cizgilər, ritmik dəyişmələr, geniş sıçrayışlar coşqun oyun atmosferi, şən gülüş yaradır.

Nümunə № 6

Scherzando

mp *mf*

Üçüncü pyes – “Rəqs” adlanır. Bu pyes *Allegretto* tempində səslənir. Pyesin fakturasında sekondalı səslərlə qoşalaşma özünü göstərir ki, bu da əsərə tokatavarilik, çeviklik aşılayır.

Nümunə № 7

Allegretto

mf *mf*

Bu pyes silsilədəki digər pyeslərdən iri həcminə görə xüsusilə fərqlənir. Mürəkkəb faktura quruluşu ilə seçilən pyes üçhissəli formada yazılmışdır. Orta hissə təzadlı xarakter daşıyır. Belə bir quruluş xalq rəqslərinə yaxındır.

Dördüncü pyes “Məsxərə” adını daşıyır. Bu pyes bədii-emosional cəhətdən əvvəlkilərlə təzad təşkil edir. Pyes *Moderato* tempində ifa olunur.

Nümunə № 8

Pyesin proqramlı adı onun xarakterini müəyyənləşdirir. İstehzalı xarakterinə uyğun olaraq, ifadə tərzində sekondalı gedişlərlə sanki zarafatyana, “iynəli” sancmalar öz əksini tapır. Pyesin sonluğu da maraqlıdır, belə ki, sonda sekondalı gedişlərin diapazonu genişlənərək, sıçrayışlı yüksələn hərəkətə keçir, səs dinamikasının artırılmasına baxmayaraq, birdən-birə piano nüansında bitir.

Beşinci pyes – “Qaçdı-tutdu” adlanır. *Allegro* tempində səslənən pyesin fəal, coşqun xarakteri geniş yayılmış uşaq oyununun əhval-ruhiyyəsinə uyğundur. Pyes dörd xanəlik girişlə başlanır. Girişin musiqisi üçpaylı sinkopalı ritmə əsaslanır. Bundan sonra əsas mövzu verilir. Mövzunun inkişaf xətti səkkizliklərin ardıcıl dairə üzrə hərəkəti xatırladan gedişlərindən yaranır və musiqiyə motorlu hərəkət xarakteri aşılayır. Bu cür hərəkət tipi dinamik səslənmənin artmasına və kulminasiyaya gətirib çıxarır.

Silsilədəki altıncı pyes – “Marş”dır. Akkordlu fakturası, dəqiq addımlı ritmi, xanənin güclü hissəsindəki vurğuları onun janr xüsusiyyətlərini aydın büruzə verir.

Nümunə № 9

Tempo di marcia

Enerjili, məzəli “Marş” uşaq oyunlarının ayrılmaz tərkib hissəsi olan sevimli musiqi janrını əks etdirir. Azca istehzalı, zahirən təsirli “Marş” teatrallıq elementlərinə malikdir. Şeypur səslənmələrini xatırladan gedişlər və musiqinin ritmik quruluşu pyesin musiqisinə təntənəli xarakter verir. Basda çərəklərin addımlama ritmi özünü göstərir ki, bu da sanki məişət marşlarının altında uşaqların bayram əhval-ruhiyyəli yürüşünü yada salır. Gah sadələvh, gah da coşqun mələhətli yumor “Marş”ın uşaq dünyasında çox sevilən oyuna çevrildiyini xatırladır.

Göründüyü kimi, R.Mirişlinin “Altı miniatür” silsiləsinin məzmunu uşaq həyatından epizodlarla zəngindir. Bundan irəli gələrək, silsilədəki pyeslərin musiqisi təsviri xarakter daşıyır və bəstəkarın zəngin təxəyyülü ilə uşaq aləminə münasibətini üzə çıxarır. R.Mirişlinin fortepiano pyeslərin musiqi dilindəki milli musiqi xüsusiyyətlərlə bağlı bir sıra cəhətləri ümumiləşdirək. Bu pyeslərin melodiyası milli musiqinin məqam-intonasiya xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Pyeslərin əsas mövzusu əksər hallarda müəyyən bir məqamın tonikası ətrafında kadensiya xarakterli melodik frazadan ibarətdir ki, bu da məqam-intonasiya inkişafının əsasına çevrilir. Pyeslərin melodik dili müvafiq milli məqamın səssırasına əsaslanmaqla, istinad-dayaq pillələrinin ətrafında qurulur, yarım və tam kadanslar da bu pillələrdə verilir. Melodiyanın inkişafında xalq musiqisinə xas olan inkişaf üsulları – təkrarlıq, sekvensiyalılıq, variantlıq və variasiyalılıq özünü göstərir. Pyeslərin fakturası şəffafdır, müşayiətdə ostinat fon geniş tətbiq olunur. Melodiyanın harmonik fonu onun quruluşu və lad əsası ilə sıx bağlıdır. Nəzərdən keçirdiyimiz pyeslərdə öz əksini tapmış milli məqamlar, melodiyanın improvizə xarakteri, metro-ritmik quruluşu və s. pyesin məzmununun açılmasına yönəldilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan bəstəkarlarının fortepiano musiqisi sahəsindəki nailiyyətləri R.Mirişlinin də bu sahədəki yaradıcılığına təsir etmişdir. Forteplano əsərlə

rində mövzudan irəli gələrək, musiqinin melodik və metro-ritmik quruluşunda özünəməxsus təsviri cəhətlər üzə çıxır. Musiqinin əsas ifadə vasitələri – məqam əsası, melodik hərəkət və forma quruluşu, metro-ritmik quruluş xüsusiyyətləri, harmonik və polifonik inkişaf xüsusiyyətləri diqqətəlayiqdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Mirişli R. 2 prelüd. Fortepiano üçün. Əlyazma.
2. Mirişli R. Altı miniatür. Fortepiano üçün. Əlyazma.
3. Сеидов Т.А. Развитие жанров азербайджанской фортепианной музыки. Б.: Шур, 1992. 308 с.
4. Səfərova G. Azərbaycan uşaq fortepiano musiqisinin inkişafının əsas istiqamətləri haqqında. // “Musiqi Dünyası” jurnalı, № 2 (3), 2000. s.97-99.
5. İsmayılova G.H. Bəstəkar Ramiz Mirişli. Bakı, 2000.

Найба Шахмамедова

Доктор философии по искусствоведению

СОЧИНЕНИЯ ДЛЯ ФОРТЕПИАНО РАМИЗА МИРИШЛИ

Резюме: Статья посвящена изучению развития разных жанров в фортепианном творчестве азербайджанских композиторов. Автор рассматривает пути развития жанров прелюдии и фортепианных циклов. В статье автор впервые обращается к фортепианному творчеству композитора Рамиза Мирিশли, на примере его прелюдий и цикла фортепианных миниатюр рассматривает особенности этих жанров фортепианной музыки.

Ключевые слова: Рамиз Мирিশли, композитор, фортепиано, прелюдия, цикл

Naiba Shahmammadova

Ph.D

COMPOSITIONS FOR PIANO RAMIZ MIRISHLI

Summary. The article is devoted to the study of the development of different genres in the piano work of Azerbaijani composers. The author considers the ways of development of the genres of prelude and piano cycles. In the article, the author for the first time refers to the piano work of the composer Ramiz Mirishli, on the example of his preludes and the cycle of piano miniatures, considers the features of these genres of piano music.

Keyword: Ramiz Mirishli, composer, piano, prelude, cycle

Rəyçilər: fəlsəfə elmləri doktoru, professor Gülnaz Abdullazadə
dosent Firuz Abdinzadə